

DEN EKONOMISKA GEOGRAFIN VID HANDELSHÖGSKOLAN

Av professor Sven Dahl

Otto Nordenskiöld, den kände ledaren för 1901–03 års svenska syd-polsexpedition med det i polarisen förlista fartyget *Antarctic*, blev 1905 förste innehavare av den av Aug. Röhss 1901 donerade professuren i »geografi (med handelsgeografi) och etnografi» vid Göteborgs högskola, flera årtionden före den första geografiprofessurens besättande vid Stockholms högskola.

Otto Nordenskiöld hade disputerat på en geologisk avhandling men var synnerligen vaken för alla sidor av geografin. Benämningen på hans professur förpliktade också härtill, och August Röhss hade vid den, liksom vid två andra donerade professurer, fäst villkoret — och här citerar vi Gösta Bodman — »att innehavarna under vissa villkor skulle vara förpliktade att medverka vid undervisningen vid en blivande Handelshögskola i Göteborg. När år 1906 av Göteborgs Handelskammare det första steget togs mot förverkligandet av planerna på en högre handelsundervisning i Göteborg, var det rätt naturligt, att Handelskammaren i den kommitté som skulle förbereda ärendet insatte bl. a. Otto Nordenskiöld. Det visade sig, att man därvid gjorde ett synnerligen lyckligt val. Otto Nordenskiöld satte genast från början in sin energi på att söka uppväcka intresse för saken inom makt- och penninggående kretsar. Den samma år i Stockholm framlagda planen på att därstädes få till stånd en handelshögskola var emellertid i hög grad ägnad att lägga hinder i vägen för de liknande intentionerna i Göteborg och hotade att förkväva det spirande intresset i Göteborg. När sedermera den av rektor A. Ahlström framkastade planen att börja med högre handelskurser i Göteborg och för ändamålet begära anslag av staden gick om intet genom avslag från stadsfullmäktiges sida, syntes handelshögskoletanken i Göteborg för de i saken initierade verkligt hopplös. Dock inte för Otto Nordenskiöld.

Han bibehöll sin ljusa optimism och släppte aldrig tanken trots motgångarna. I det stora hela möttes dock hans strävanden av oförståelse; egentligen endast från ett håll hade han glädjen att för saken vinna sympati och full förståelse, nämligen från konsul Johan Ekman. I samarbetet mellan dessa två hölls förhoppningarna levande, och det intima samarbetet mellan dem, den ene handfels och det praktiska livets representant, den andre. Otto Nordenskjöld, vetenskapens representant, den skicklige underhandlaren och den vane organisatorn, resulterade uti att genom en Johan Ekmans donation de första handelshögskolekurserna i Göteborg kunde komma till stånd. Av Göteborgs Högskola insattes Otto Nordenskjöld i styrelsen för dessa kurser, och han bildade inom denna tillsammans med rektor A. Ahlström och dr J. Lembke ett arbetsutskott, på vilket ansvaret för handelshögskolekurserna vilade. Att bland detta utskotts arbeten peka på vissa resultat, åstadkomna genom den ene eller den andre av dess medlemmar, är naturligtvis ej möjligt, men att Nordenskjöld ägnade de förberedande arbetena på en blivande handelshögskola i Göteborg ett levande intresse och osparad möda, därom råder intet tvivel. Och jag vågar t. o. m. framkasta den tanken, att hans arbete under ständiga konferenser med än den ene än den andre i många fall i högre grad främjat saken än protokollfört kommittéarbete.

När äntligen nya donationer möjliggjort att ersätta de preliminära och interinistiska handelshögskolekurserna med en fast Handelshögskola, utsågs Otto Nordenskjöld år 1921 av Göteborgs Högskola helt naturligt som dess representant i styrelsen. Den 4 juli 1923 utnämnde Handelshögskolans styrelse de första professorerna och samma dag utsågs Otto Nordenskjöld till rektor för denna Göteborgs nya kulturinstitution, ett val som den 27 juli samma år vann Kungl. Maj:ts bekräftelse. Den 1 oktober 1923, den dag då den nya Handelshögskolan invigdes, torde ha varit en högtidsdag för Otto Nordenskjöld. Dagen därpå började verksamheten. Två år senare fick Nordenskjöld njuta av tillfredsställelsen att inviga Handelshögskolans visserligen än så länge anspråkslösa men dock egna lokaler. Liksom vid de förberedande kurserna verkade Nordenskjöld även vid Handelshögskolan som föreläsare, nämligen över Sveriges produktions- och handelsgeografi.» Så långt Gösta Bodman.

Det var höstterminen 1915 som Otto Nordenskjöld började sina föreläsningar i ekonomisk geografi vid handelshögskolekurserna. Den egent-

liga Handelshögskolans första läsår (1923-24) skildrades av Nordenskjöld för geografins del sålunda:

»Sveriges produktions- och handelsgeografi (samt ekonomisk geografi) Undervisningen har under båda terminerna omfattat 3 timmar i veckan. Under höstterminen lämnades till en början en kort översikt av några från ekonomisk synpunkt viktiga kapitel ur den allmänna geografin, t. ex. klimat, jordarter, den naturliga vegetationen, olika typer av floder, människornas fördelning å jorden osv., varefter påbörjades en översikt av kolets och övriga kraftkällors fördelning samt av råvaruproduktionen och dess naturliga betingelser. Under vårterminen avslutades denna kurs, fortsatt av en mycket kort redogörelse för industriens geografiska betingelser, men hela framställningen gjordes nu mera kortfattad, sedan det blivit beslutat, att huvudvikten skulle läggas på Sveriges ekonomiska geografi. Ur denna avdelning behandlades Sveriges kraftällor, bergsbruk, jordbruk och boskapskötsel, fiske samt delvis skogsbruk. Som ledning för självstudier lämnades också korta översikter av några främmande länders ekonomiska geografi. Terminen avslutades för de studerande, som därtill anmält sig, med tentamen i de genomgångna avdelningarna av allmän geografi och råproduktgeografi. Seminarieövningar ha under året icke hållits, men ämnen för föredrag att hållas nästkommande termin ha till lärjungarna utdelats.

Otto Nordenskjöld.

Själv föreläste Nordenskjöld över »Valda kapitel ur Sveriges samt våra viktigaste export- och importländers geografi» samt »Inledning till geografin» och »Allmän produktionsgeografi». Liksom Gunnar Andersson och Ivar Högbom vid Handelshögskolan i Stockholm kom Nordenskjöld från en naturvetenskaplig utbildning in på den ekonomiska geografin; i alla tre fallen satte detta en viss prägel på deras undervisning med extra starkt betoning av produktionen av råvaror och av handeln med dessa samt av kraftkällornas geografi.

Föreläsningar rörande Sveriges export- och importgeografi hölls även av lektor Ivan Lind, väl-den förste i Sverige som disputerat på en modern ekonomisk-geografisk avhandling, nämligen om de svenska västkusthamnarna.

I den första examensstadgan bestämdes, att i examen normalt skulle ingå kortare kurser i svensk produktions- och handelsgeografi. Detta moment var dock icke obligatoriskt för den som skaffat sig AB i något annat ämne.

Efter Nordenskiöld's tragiska bortgång i juni 1928 förordnades docent Olof Jonasson att under en månad uppehålla undervisningen, varefter lektor I. Lind förordnades till terminens slut. Samtidigt engagerades lektor Sven Svedberg som föreläsare.

I december 1928 kallades docenten vid Handelshögskolan i Stockholm och examinatoren i geografi vid Stockholms högskola Sten De Geer till professuren i geografi med handelsgeografi och etnografi vid Göteborgs högskola. Han åtog sig även undervisning och examination vid Handelshögskolan i »ekonomisk geografi (med råproduktlära)».

Därmed hade denna uppgift omhändertagits av den internationellt mest bekante av de geografer som verkat i Göteborg, ja under detta sekels första hälft utomlands den mest kände och av nämnda halvsekels svenska geografer den än idag bäst ihågkomne. Han hör definitivt till klassikerna inom kartografi och stadsgeografi och inom Sveriges och USA:s geografiska utforskning. Den brittiske geografen T. W. Freeman ägnar honom i sin bok »The geographer's craft» (1967) ett utförligt och uppskattande kapitel.

I »ordningsstadgan» infördes nu benämningen »ekonomisk geografi» på den mindre kurs vilken dithills kallats »Sveriges produktions- och handelsgeografi» och benämningen »ekonomisk geografi med råproduktlära» på den större kursen. Dessa åtgärder var i linje med en modernare strömning i uppfattningen om ämnet ekonomisk geografis studieobjekt. »Det gäller för envar att kunna hålla sig à jour med den i vår tid särdeles snabba utvecklingen av produktions, transportens och konsumtionens geografiska världsbilder» skrev De Geer. Den ensidiga inriktningen på produktion och råvaror fick maka åt sig. Betecknande var, att bland de många ämnena för seminariediskussioner t. ex. höstterminen 1930 även redovisades »Göteborgs cityområde för studium av handelsföretagens lokalisering (härmed slutfördes föregående termin börjad rekognoscering av stadens city)» och »Industritrakten kring Göta älv nedom Göteborgs city».

1928-29 erbjöds Handelshögskolan av styrelsen för Sjöfartsmuseet i Göteborg att under viss tid i dettas hus tillsammans med Göteborgs högskola få disponera lokaler för en geografisk institution. Stadfullmäktige anslåg 32.000 kr. ur Aug. Röhss' fond för handels främjande till »ett för Handelshögskolan och Göteborgs högskola gemensamt geografiskt forsknings- och undervisningsinstitut». På begäran av Handelshögskolans styrelse tillsattes en kommitté att närmare utforma

den nya geografiska institutionen, och den kom att bestå av De Geer, högskolans prorektor professor Bernhard Karlgren och handelskammarrens sekreterare J. Lembke.

Det blev en viktig arbetsuppgift för De Geer att förbereda det nya geografiska institutet som det kom att kallas. Inflyttningen skedde i början av höstterminen 1932, och på våret 1933 kunde institutet betraktas som färdiginstallerat. Handelshögskolans årsberättelse må här citeras i fråga om De Geers insats i detta avseende:

»De Geer grep sig an med arbetet på förverkligande av sin avsikt att här i Göteborg för den geografiska forskningen skapa en institution, som kunde mäta sig med det bästa som utlandet i det stycket hade att bjuda. Med beundransvärd energi förde han sina planer i hamn, och vid 1933 års ingång kunde han med berättigad stolthet visa på resultat: en med de bästa moderna hjälpmedel utrustad forsknings- och undervisningsinstitution, mönstergjilt ordnad i de utmärkta lokaler, som ställts till förfogande i Sjöfartsmuseets byggnad.»

Lokalerna om 350 m² i Sjöfartsmuseet hade av dettas styrelse upplåtits utan hyra och med gratis uppvärmning.

De Geers beskrivning av det nya institutet finnes intagen i Handelshögskolans årsberättelse för 1932-33, men citatet ovan är hämtat ur rektors dödsruna över honom i samma årsberättelse. Vid endast 47 års ålder rycktes nämligen Sten De Geer bort mitt i sitt livsverk, på dagen fem år efter företrädarens frånfälle.

Lsåret 1933/34 och höstterminen 1934 fungerade docent Ivar Högbom som tillförordnad ledare för det geografiska institutet och från och med våret 1935 docent Olof Jonasson, som därmed inledde sin ett kvartssekel långa arbetsperiod vid Handelshögskolan.

Från och med 1 juli 1937 inrättades vid Handelshögskolan en egen huvudlärarbefattning i geografi medförande titeln docent, vilket innebar, att professorn i ämnet vid Göteborgs högskola icke längre hade någon anknytning till Handelshögskolan. Samtidigt ansågs icke längre den biträdande lärarbefattning vid Handelshögskolan som sedan 1924 innehafvs av lektor Ivan Lind behövlig.

Den nya docentbefattningen övertogs av Olof Jonasson och förvandlades från och med 1 juli 1939 till en professur i »ekonomisk geografi (med råproduktlära)».

I motiveringen för professurens inrättande hade styrelsen bl. a. anfört: »Ämnet ekonomisk geografi med råproduktlära intager en

mycket viktig plats vid undervisningen å de handelslinjer, som upprättats inom olika former av den statliga och kommunala skolorundervisningen på mellanstadiet, högre folkskolor, praktiska mellanskolor o. dyl. Utbildningen av de lärare, som här skola undervisa i rena handelsämnen, får anses närmast åligga handelshögskolorna, och en professur i ekonomisk geografi med råproduktlära skulle utgöra ett synnerligen värdefullt stöd för handelslärareutbildningen i denna del».

Det befaras så småningom ändamålsenligt att uppdelade det gemensamma geografiska institutet i två särskilda institutioner, vilket skedde i december 1941, då Handelshögskolan för sin del inrättade en egen institution i Skeppsbrohuset. Som motivering här för anfördes i årsredogörelsen bl. a.: »Förutom dessa olägenheter och det långa avståndet mellan Handelshögskolan och Geografiska Institutet, vilket särskilt för eleverna innebär en uppoffring i tid och pengar, framstod det allt klarare, att den ekonomiska geografin borde samarbeta mera intimt med den egna högskolans systemvetenskaper, i första hand nationalekonomien och företagsekonomien, än med en företrädesvis fysisk geografi vid Göteborgs Högskola».

Delningen medförde givetvis ett icke ringa behov av komplettering av vardera institutionens bibliotek.

Från Skeppsbrohuset flyttade institutionen i oktober 1945 till en annan och större lokal i huset Arkivgatan 1. Under åren 1944-1949 fungerade docenten vid Göteborgs högskola David Hannerberg som biträdande lärare och vid flera tillfällen som tillförordnad professor. Civilekonom Bengt L. Eriksson var 1946-1955 ävenledes biträdande lärare. 1953 inrättades vid institutionen en docentur, som besattes med Sven Dahl.

Tillsammans med Handelshögskolan i övrigt flyttade geografiska institutionen över i det nya huset Vasagatan 3 i augusti 1952, där sjätte våningen uppläts åt geografiska ändamål och där institutionen hade framför sig en tjugodårig tillvaro före nästa uppbrött.

Genom de nya ändamålsenliga lokalerna och den utvidgade personalen fick institutionen nu allt mer karaktär just av institution i modern mening. Härtill bidrog kanske allra mest det stora fackbibliotek som Jonasson byggt upp. Det blev av oskatbart värde, att han insett betydelsen av att all Handelshögskolans aktuella geografilitteratur — i motsats till vad fallet var med litteraturen i övriga ämnen för deras institutions del — fanns tillgänglig på den geografiska institutionen. På de

öppna hyllorna kunde studenterna — uppsatsförfattarna själva orientera sig i litteraturen, och framför allt var lärarna obundna av bibliotekets öppethållandetider. Akademiska lärare måste ofta tillgripa söndagar och nätter för att hinna med att förbereda sin undervisning, inte minst om de har ambitionen att ge nya föreläsningar varje termin. Att ett institutionsbibliotek, i synnerhet i ett ämne av den ekonomiska geografins natur, som allra viktigaste uppgift har att finnas till hands vid undervisningens förberedande är i dagens situation märkligt svårt att få förståelse för. Urvecklingen tenderar att ta ett steg tillbaka på denna punkt. Administrativt utgjorde institutionsbiblioteket en del av Handelshögskolans huvudbibliotek, ett arrangemang som fungerade utmärkt.

I glädjande liten utsträckning missbrukade studenterna den omständigheten, att de hade fritt tillträde till biblioteket.

Jonasson eftersträvade att kunna lämna väsentlig information om svenska näringsgrenar och namngivna svenska företag. Han lyckades enligt min bedömning bättre än någon av sina geografikolleger vid svenska akademiska läroanstalter och överträffades icke av någon av företrädarna för andra ämnen vid Sveriges handelshögskolor. Ingenting har brukat få sådan resonans hos handelshögskolestudenterna som just sådant som haft karaktär av inside information. På grund av handelshögskolornas med nödvändighet rätt teoretiska och formella undervisning förelåg ett mycket starkt känt, otillfredsställt behov av realism och av konkreta fakta och synpunkter. Som svampar sög studenterna i sig vad Jonasson meddelade, och själv var han alltid ivrigt aktiv att skaffa sig ytterligare information för egen del. Just inom handelshögskolornas ram har alltså ekonomisk geografi med denna uppläggnings haft en speciell uppgift att fylla. Många civilekonomer har efteråt intygat, att just undervisningen i ekonomisk geografi, särskilt Jonassons, hört till det för dem i deras verksamhet nyttigaste av hela handelshögskolorundervisningen.

Det beklagliga var, att geografins företrädare ibland hos kolleger i andra ämnen fann betydligt mindre förståelse än hos studenterna. Föraktet för det konkreta kunde ta sig sådana uttryck som att man förklarade, att den ekonomiska geografin var överflödigt, eftersom man lätt kunde finna de geografiska fakta i uppslagsböcker. Denna stupida karrikering av ämnet förbisåg, att geograferna i sin undervisning alltid eftersträvat att förklara och sammanfatta orsakssammanhangen, inom den ekonomiska geografin de ekonomiska orsakssammanhangen.

Jonasson hade ett starkt intresse även för jordbruksproduktionen och drog kanske inte i tillräcklig grad konsekvenserna av det snabba krympandet av jordbrukets andel av Sveriges nationalprodukt.

Men det stora intresse för u-ländernas problem och för deras och världens livsmedelsförsörjning som präglade 1960-talets offentliga debatt innebar en senkommen bekräftelse på att handelshögskolegeograferna haft rätt i sitt intresse för u-länderna redan långt innan detta ord präglats. Redan under mellankrigstiden men framför allt genast efter andra världskriget ville de undervisa studenterna om de icke-industrialiserade världsdeltarnas förutsättningar att bidra till världshandeln och uppnå en differentiering av sitt näringsliv.

Alltmer medges det nu, att u-länderna först och främst måste hushålla med och utnyttja de möjligheter som deras klimat och jordmån erbjuder. För Jonasson var de båda amerikanska pionjärerna i utforskningen av den afrikanska människans naturmiljö (Marbut och Shantz) i fråga om klimat, jordmån och växtlighet auktoriteter som förtjänade att åberopas och redovisas i undervisningen. Han hade själv varit deras lärjunge under sin studietid vid Clark University i Worcester, Mass., vars ekonomisk-geografiska institut länge var det ledande i världen.

På 1970-talet behöver ingen geograf riskera den i försmädlig ton avlevererade replik som på 1940-talet mötte Jonasson, när han ville föreläsa om Afrika »Är det verkligen något som det är någon mening i att undervisa om vid en handelshögskola?»

Den abstrakta teorin har fått en allt större plats inom svensk geografi. Att den geografiska teorin utbyggs är förnåmligt — ur civilisationspunkt — så länge teorin och dess studium kommer till nytta i det praktiska arbete, för vilket civilisationen utbildas. Men faran är stor, att geografernas uppgift att ge civilisationerna en konkret och realistisk bild av svenskt och internationellt näringsliv pressas tillbaka och glömmas, särskilt av dem som icke själva har erfarenhet av handelshögskoleverksamhet. Därmed riskerar geografin också att i icke tillräcklig grad kunna dra till sig de studenters intresse och uppmärksamhet som ämnar gå i näringslivets tjänst.

Ämnesbeteckningen »råvarukunskap» ändrades 1952 till det vidare begreppet »varukännedom». Jonasson hade helst velat använda uttrycket »merkantil varukännedom».

Ämnet tillmättes — väl med rätta — en avsevärd vikt vid våra handelsgymnasier, och man kunde anse det vara handelshögskolornas upp-

gift att utbilda lärare i det. Också civilekonomer med uppdrag att svara för företags och myndigheters inköp, och även andra civilekonomer, torde ha haft stor nytta av sina vid Handelshögskolans i Göteborg geografiska institution förvärvade kunskaper i varukännedom. Vid Handelshögskolan i Stockholm fullföljdes icke formellt råvaruproduktläraretraditionen, sedan Jonasson lämnat högskolan, även om Ivar Högbom i sin undervisning lade ned stort intresse på de minerala råvarorna och deras vidarebearbetning. Jonasson åter intresserade sig mest för livsmedlen. Hans sällsynta kombination av handelshögskoleutbildning och en naturvetenskaplig fil. kand., bl. a. i botanik och kemi, gjorde, att han hade en god grund att stå på.

Den merkantila varukännedomen kom dock aldrig att bli ett ämne på egentlig akademisk nivå, fastän den ställde stora krav på den som skulle undervisa i det i fråga om teknisk, naturvetenskaplig och merkantill allmänbildning och i fråga om kraft att verkliga följa den snabba utvecklingen. Varukännedom är ett ämne som kräver sin man. Den nya rigidare studieordningen av 1960 lämnade inget nämnvärt utrymme åt ett frivilligt ämne som detta, och det försvann i början av 1960-talet från Handelshögskolans schema.

Vid Olof Jonassons avgång från professuren med utgången av läsåret 1959/60 hade av 1.717 utexaminerade 1.638 medlagt geografi i examen. Av dessa hade 1.272 tagit ett eller två betyg (ungefär i proportionen 3:1 eller 4:1) i ekonomisk geografi och 366 två betyg i ekonomisk geografi med varukännedom, eller, såsom det alltså tidigare hette, råproduktlära.

Jonasson fullbordade under sin professorstid med hjälp av sina medarbetare på institutionen ett par mycket omfattande arbeten. Det stundande förstatligandet av Bergslagsbanan föranledde, att han fick uppdraget att skildra denna järnvägs betydelse för sin del av Sverige. »Befolkningen och näringslivet i Mellansverige inom GDG:s trafikområde 1865–1940» är ett standardverk i svensk geografi, inte minst på grund av den välbelysta bakgrund för studiet av emigrationen och tätortsutvecklingen det erbjuder. — Den överskådliga »Jordbruksatlas över Sverige» i två upplagor var vidare länge en självskriven ingrediens i litteraturkursen vid landets geografiska institutioner. Den redigerades från institutionen.

Ett med kartor rikligt och åskådligt illustrerat arbete är Jonassons sista stora verk »Industritruveckling och industrilokaliserings i Göteborg i

jämförelse med Stockholm, Malmö och Riket» som i stor utsträckning bygger på information som inhämtats direkt från stadens företagare och myndigheter.

Som biträdande lärare verkade under flera år Bo Carlsson och efter honom Alf Andersson. Lektorn vid Göteborgs handelsinstitut Erling Andersson knöts till institutionen fr. o. m. 1962 som universitetslektor.

Bland dennes insatser må särskilt framhållas hans av studenterna mycket uppskattade »sjöfartsveckor», där de fick tillfälle till direkt personlig kontakt med sjöfartsnäringens män.

En utförlig biografi över Olof Jonasson föreligger i Svensk Geografisk Årsbok 1965. Han avgick alltså 1960 och avled 1964. Efterträdare blev författaren till detta avsnitt. Denne kom omedelbart att stå inför uppgiften att för institutionens del avveckla den gamla studieordningen och starta den nya.

1960 års studieordning innebar bl. a., att geografin för ettbetygsstudier tilldelades tio veckor af den treåriga studietiden. I mitten av andra terminen lästes under fem veckor »Sveriges och grannländernas ekonomiska geografi» och i början av tredje terminen under likaledes fem veckor »Frammande länders och allmän ekonomisk geografi».

Omläggningen innebar en väsentlig fördel där, att ämnet under nämnda veckor helt disponerades studenterna. Tidigare hade geografin undervisningen varit utsträckt över nästan hela studietiden med hård konkurrens om studenternas intresse till följd, särskilt när någon svår tentamen i något annat ämne stod för dörren.

Geografin hade tidigare som frivilligt ämne dessutom ett handikapp i konkurrensen med de obligatoriska ämnena, som kunde hålla strängare fordringar. Nu var det vid införandet av den nya strama studieordningen självklart, att den ekonomiska geografin skulle vara obligatorisk — det fanns inte egentligt utrymme för ett frivilligt ämne inom ramen för ett system, där de enskilda kurserna följde varandra slag i slag efter ett noggrant utstakat schema.

Ett betyg i geografi blev alltså obligatoriskt (det hade under femtio-talet ändå lästs av praktiskt taget alla), och en viss rimlig skärpning av kraven kunde genomföras, vilket innebar, att studenterna kom att ägna större uppmärksamhet åt kursläsningen än förut, då ämnet på grund av sin karaktär av frivilligt i hög grad fått stöda på Jonassons skickliga muntliga undervisning.

Den muntliga undervisningen fick med den nya studieordningen en ny utformning. Det gamla föreläsningsschemat som sträckte sig över hela terminen, ersattes med ett timme för timme i detalj programmerat, mycket omväxlande undervisningsschema, i vilket ingick ett stort antal gästföreläsare. Närvarofrekvensen vid föreläsningarna ökade mycket kraftigt. Institutionen som var först på Handelshögskolan med undervisningsvärdering (och en detaljerad sådan) kunde glädja sig åt att i studentkritiken även blandade sig mycket positiva uttryck för uppskattning av undervisningen och ämnet.

En icke förutsedd nackdel med denna studieordning visade sig bestå däri, att geografinstudiet för ett betyg avslutades för tidigt, nämligen i början av oktober under andra året. Efter de obligatoriska, tidsmätta sikt hårt reglerade studenternas avslutande den sjätte terminen hade studenterna icke kvar så mycket kontakt med ämnet, att de då tog ytterligare ett frivilligt betyg just i ekonomisk geografi. Deras kontakt med samtliga övriga ämnen var så mycket färskare och därför starkare, och under denna tid, 1960 till 1966 (räknat efter intagsåret), sjönk antalet AB-studerande mycket kraftigt, vilket också manifesterade sig i det ringa antalet uppsatser, varigenom rekrytering för högre studier praktiskt taget omöjliggjordes. UKÄ vägrade acceptera fakultetens förslag att göra ett andra betyg i geografi till ett alternativ till sjätte terminens specialkurser, vilket föranledde prefekten att i skrivelse till UKÄ avsäga sig ansvaret för den dåliga rekryteringen till högre studier. Institutionen kunde dock glädja sig åt att under dessa år åtminstone på ettbetygsnivån ha fått medverka i en i hög grad integrerad utbildning för ca 1.300 blivande civilekonomer. Den ekonomiska geografin, med sin allt starkare inriktning på internationella frågeställningar, torde därvid i väsentlig grad ha bidragit till att göra Handelshögskolans ekonom-utbildning konkurrenskraftig på arbetsmarknaden.

Efter Handelshögskolans upphörande har kritik riktats mot den för att icke tillräckligt ha tillgodosett forskarutbildningen. Detta är att retroaktivt ställa 1970-talets krav på 1950- och 1960-talen; man glömmar att Handelshögskolan tillskapades med privat medel och länge drevs med sådana. Dess mål var att föse svenskt näringsliv med unga människor med en god och användbar utbildning. Nyttan av längre studietid än två, så småningom tre år var icke utan vidare självklara. Först på 1940-talet infördes licentiatexamen och först år 1950 fick man disputationsrätt.

Vad som 1970-talskritikerna glömmet och tydligen inte kan sätta sig in i är vidare effekten av den starka efterfrågan på civilekonomer som rådde praktiskt taget under alla Handelshögskolors senare årtionden. Hög begynnelselön och för svenska akademiker exceptionellt goda avancemangsmöjligheter lockade mycket mer än en fortsatt osäker akademisk utbildning, som ingen riktigt visste vad den ledde till ur avancemangssynpunkt. Det bör kanske understrykas, att just de bästa eleverna utsattes för de allra starkaste frestelserna att gå direkt till näringslivet. Det var under sådana förhållanden mycket svårt att få någon att licentiera, om man inte samtidigt kunde erbjuda en någorlunda god lön.

Omständigheterna var alltså inte gynnsamma för licentiering i geografi under 1960-talet: det kraftiga suget från näringslivet efter civilekonomer, det oklara meriteringsvärdet av ekon. lic.-examen, den låga startpunkten från endast ett betyg i grundexamen (förvärvat under studiernas början), den kraftiga konkurrensen från det av olika skäl glamorösare ämnat företagsekonomi. Under 1950-talet var förhållandena inte bättre, var till kom att Jonasson själv länge hyste samvetsberäknligheter mot att locka in studenter på en licentiering, om vilken man inte visste om den kunde skapa möjlighet till anställning. Ett antal licentiatavhandlingar och en doktorsavhandling, den första geografiska vid en handelshögskola i Sverige, framkom dock, som nedan beröres.

Men under hela Handelshögskolans tid framstod dock i alla ämnen den lägre undervisningen som den stora och maktpåliggande uppgiften, och ingen ändring i detta avseende påyrkades vid förstatligandet. Den ekonomiska geografin hindrades av anförda omständigheter från att kunna delta i den förskjutning mot att ökad vikt lades vid licentiatutbildning som exempelvis ägde rum inom företagsekonomin.

Omständigheterna ledde alltså till att den lägre undervisningen under 1960-talet kraftigt kom att dominera institutionens verksamhet.

Jonassons personliga läggning gjorde, att han kunde göra sig känd för sitt stora intresse för den enskilde studenten och hans förhållanden. Den traditionen blev efter hans tid svår att upprätthålla, bl. a. med hänsyn till det växande studentantalet. Men den geografiska institutionen hade dock under hela Handelshögskolans tid anseende för att ägna sitt huvudintresse åt utbildningen av civilekonomer.

Det har inte saknats röster som talat om denna aktivitet med ett visst förakt; utredningsverksamhet och med denna kombinerad dokto-

randutbildning vore det enda viktiga för en institution. Problemet att det ena göra och det andra inte låta är allvarligt. Studenten på det akademiska lägstadiet har rätt att fordra undervisning av kvalificerade lärare, intresserade inte bara av vad de talar om utan också av att undervisa på detta stadium. För stor undervisningsbörda och splittrade arbetsuppgifter för lärarna vid 1970-talets universitet gör, att man kan undra om inte Handelshögskolan på sin tid hade funnit en mycket bra form för undervisning.

Den viktigaste undersökningen och viktigaste publikationen under 1960-talet från institutionen var den handelsområdesatlas som färdigställdes som en omarbetad och utvidgad upplaga av kartmaterialet i det av S. Dahl omkring 1950 utredigerade Register över Sveriges tätorter. Den nya atlasen byggde på en omfattande skriftlig intervju med över 10.000 personer fördelade över hela landet. Detta material komprimerades till ett kartverk som i detalj redovisade de svenska handelsorternas omland.

En atlas av stadsgeografiskt innehåll åstadkoms senare med »Göteborg i kartor», avsedd att vara ett exemplifierande bidrag till Göteborgs geografi.

Under 1960-talet byggdes institutionens samlingar ut ytterligare. De viktigaste tillskotten till kartavdelningen utgjorde som gåvor överlämnade, äldre länsvisa omgångar av den ekonomiska kartan i 1:50.000 och 1:20.000 samt den nya fotoekonomiska kartan i 1:10.000.

Genom en donation kunde institutionen bygga upp ett specialbibliotek av litteratur om handelsområden och handelsomland som innehåller över 400 nummer av böcker och tidskriftsartiklar. Det kan ifrågasättas om någon motsvarighet till detta bibliotek finnes någonsin.

I AV-hjälpmedlens tidsålder har institutionen under 1960-talet sett det som en viktig uppgift att bygga upp en stor och mångsidig samling av dia-bilder.

1960 donerades en samling tidningsurklipp av ekonomisk-geografiskt innehåll till institutionen. Med hjälp av arkivarbetare har detta klipparkiv sedan ständigt hållits aktuellt och innehåller nu cirka 50.000 klipp från utländska (främst Neue Zürcher Zeitung och New York Times) och svenska tidningar. Det utgör ett ovärdligt stöd för lärarna i deras undervisning, för uppsatsskrivande studenter och yngre forskare.

Helt överrumplande och oförberett ställdes institutionen inför en helt ny situation när en ny studieordning infördes 1967, varvid ämnet

ekonomisk geografi upphörde att vara obligatorisk. Det gjordes i stället fakultativt till ämnena statistik och internationell ekonomi. Dessa tre ämnen hade enligt många mening snarare bort inordnas i ett samlat studium än uppställas som alternativ. Detsamma tyckte många studenter som helt frivilligt valde att studera två av de tre alternativen i stället för ett.

Studierna förhades till fjärde terminen och kom att sträcka sig över praktiskt taget hela denna. Tvenne olika alternativ erbjöds studenterna inom geografämnet. *Dels* kunde man lägga huvudvikten vid studiet av samhällsplanering. Närmast avsågs vad man vid arbete i det enskilda eller statliga näringslivets tjänst behöver känna till om detta gebit. *Dels* kunde man läsa ekonomisk geografi i tidigare mening, främst sysslande med handel, industri och transporter i Norden och på det internationella planet.

Redan vid införandet av 1960 års studieordning hade det gjorts möjligt att utbyta den sjätte terminens specialkurs i företagsekonomi mot ett betyg i ämnet internationell ekonomi, trots att statsmakterna ej beviljat någon tjänst i detta ämne. Problemet löstes genom att internationell ekonomi gjordes till ett integrationsämne där de geografiska, national-ekonomiska och distributionsekonomiska institutionerna åtog sig var sin del av undervisning och examination. 1967 övertog geografiska institutionen ansvaret för ämnets administrerande och lanserade då två alternativ för dess studium. *Dels* kunde man lägga tyngdpunkten vid studiet av u-länderna, *dels* kunde man istället koncentrera sig på internationella transporter. Geografiska institutionen kom sålunda med 1967 års studieordning att engageras i fyra studiealternativ, två skötta av institutionen själv och två tillsammans med andra institutioner. Detta tillämpades för de studenter som inskrevs 1967 och 1968; många av dessa visade sin uppskattning av vad som erbjudits dem genom att begära att få fortsätta med tvåbetygskurser. Det blev åter som på 1950-talet icke få som tog två betyg i geografi och även i internationell ekonomi, där detta tidigare varit mycket ovanligt. UKÄ övergick nu till en positiv attityd beträffande önskemålen att få medta ett andra betyg i ekonomisk geografi eller internationell ekonomi bland de sex obligatoriska betygen i civilekonomexamen.

Under senare delen av 1960-talet deltog ekonomisk-geografiska institutionen i en serie försök med över ämnesgränserna integrerad utbildning. Denna undervisning var förlagd till femte terminen i den tredje

studiegången och kan betecknas som ett framgångsrikt fullföljande av den varvade utbildning och den samverkan i nya former mellan handels-högskoleämnena som inleddes med 1960 års studieordning.

Under den ekonomiska integrationskursen hade kursdeltagarna att under en femveckorsperiod och utifrån en gemensam föreställningsram gruppvis genomföra en mindre utredningsuppgift. Efter en inledande presentation av den valda uppgiften fick arbetsgrupper om ca tretio deltagare genomföra:

1. Problemanalys och ämnesdefinition.
2. Arbetsplanering för den kommande femveckorsperioden innefattande dels administrativ organisation, dels val av ämnen för specialstudier.
3. Litteraturstudier och eventuella intervjuer inom de valda specialområdena inklusive skriftlig rapportering av arbetet.
4. Utformning och muntlig presentation av en skriftlig slutrapport från hela projektet.

Som exempel på ämnen kan anges »Externa företagsstableringar inom västsvensk skogsindustri 1960-80» och »Vänerområdet som företagsmiljö 1980». Deltagarna synes genomgående ha uppfattat arbetsuppgifterna som starkt verklighetsanknutna förberedelser för kommande yrkesverksamhet.

Genom att Handelshögskolan med 1969 års nya studenter infogats i UKAS-studiet förelåg läsåret 1970/71 icke längre arbetsuppgiften att undervisa på ett-betygsnivå i geografi eller internationell ekonomi, och begäran att få ge en välbehövlig ettbetygsundervisning åt eftersläntrare beviljades ej av UKÄ. I stället fick institutionens lärare ägna sig åt den nämnda tvåbetygsundervisningen samt i övrigt fullgöra sin tjänstgöringsskyldighet vid universitetets kulturgeografiska institution.

Under det dryga halvsekel handelshögskoleutbildning skett i Göteborg har ett- och tvåbetygsundervisningen där varit den ekonomisk-geografiska institutionens centrala uppgift. Under efterkrigs tiden och särskilt under åren 1960-66 har denna undervisning skett inom ramen för en starkt sammanhållen och i många avseenden mönsterbildande utbildningsgång.

Undervisningens inriktning vid skilda tidpunkter återspeglar ämnets successiva förändring, vilken i sin tur kan ses som ett utslag av den allmänna strukturförändringen i samhället. Ännu under mellankrigs-

tiden var det naturligt att ägna t. ex. jordbruket, kraftförsörjningen och råvaruutvinnigen en stor del av intresset. Redan under 1930-talet tog dock ämnesområden som industri- och stadsgeografi en allt större del av uppmärksamheten. Samtidigt förstärktes anknytningen till de ekonomiska ämnena i handelshögskoleutbildningen. Den tidiga inriktningen på handelsgeografi har sin naturliga, lokala förklaring men är dock värd att notera även som ett föregripande av efterkrigstidens allmänt internationaliserade näringsliv. Vid undervisningen om detta har den internationella handeln och de internationella transporterna alltmera framträtt som en naturlig och för studenterna tilltalande infallsvinkel. Sedan Handelshögskolans geografiska institution skilts från Högskolan, påbörjade Jonasson utgivandet av »Meddelanden från Handels-högskolans i Göteborg Geografiska Institution». 1971 hade ca 100 nr i serien utkommit.

Till en början kom denna serie att främst bestå av särtryck av i tidskrifter eller samlingsverk publicerade artiklar, men så småningom infogades det mesta av vad som i ena eller andra formen publicerades från institutionen, även t. ex. maskinskrivna licentiatavhandlingar, en tryckt doktorsavhandling och atlasen »Göteborg i kartor». Utanför serien har publicerats bl. a. Jonassons två stora verk »Mellansveriges näringsliv» och »Göteborg som industri- handels- och sjöfartsstad» samt atlasen »Handelsområdet i Sverige». I sammanhanget må också nämnas »Festskrift till Olof Jonasson».

Den nämnda doktorsavhandlingen var K.-B. Bjerings: »Den internationella petroleumhandeln under mellankrigsåren 1925-1938. Med en specialundersökning av den svenska tanksjöfartens geografi». Den är den första och fram till dec. 1973 enda ekonomie doktorsavhandlingen i ekonomisk geografi i landet. Utöver Bjerings har vid institutionen fem ekonomie licentiat utexaminerats. De har behandlat ämnen rörande svensk industri och dess råvarubas, internationell varuhandel, bl. a. ur svensk importsynpunkt, samt modern transport- och stadsgeografi.

Efter den organisatoriska sammanslagningen med Göteborgs universitets kulturgeografiska institution den 1 juli 1971 flyttade Handels-högskolans tidigare ekonomisk-geografiska institution in i de nya gemensamma institutionslokaler på Viktoriagatan 30 i augusti 1972.